

Van-e, legyen-e magyar politikai emigráció?

A „MAGYAR FÜZETEK” KÖRKÉRDÉSE

Egyik budapesti szerkesztőtársunk biztatására elhatároztuk, hogy körkérdést intézünk a nyugati demokratikus magyar emigráció néhány szellemileg tevékeny tagjához, hogy megkérdezzük, hogyan látja a politikai emigráció helyzetét, kilátásait az előttünk álló években.

A kérdések így hangoztak:

1 – *Véleménye szerint létezik-e még magyar politikai emigráció?*

2 – *Kívánatosnak tartja-e, hogy legyen?*

3 – *Ha igen, milyen feladatokat lát a 80-as évek politikai emigrációja előtt? Mennyiben tett eleget e kívánalmaknak a magyar politikai emigráció, illetve azok, akik e szerep betöltésére törekedtek, az elmúlt húsz-harminc évben?*

4 – *E feladatokon belül célszerű-e, lehetséges-e az együttműködés más kelet-európai országok politikai vagy kulturális emigrációival? Hogyan, miben?*

5 – *Személy szerint politikai emigránsnak tekinti-e magát? Ha igen, milyen értelemben?*

A címzettek listáját legjobb tudomásunk szerint állítottuk össze, vagyis kapcsolatrendszerünk korlátai között. Nyitva hagytuk, hogy ki-ki hogyan válaszoljon: tömören vagy részletesebben az egyes kérdések természete szerint. De megígértük, hogy minden választ publi-

kálni fogunk: a kifejtett véleményeket szövegszerűen, az igen-nem típusú válaszokat pedig statisztikailag összegezve.

Az alábbiakban öt terjedelmesebb választ közlünk az elsőnek befutottak közül. A tömörebb válaszok összegezésére, valamint további részletesebb válaszok szószerinti publikálására legközelebbi számunkban fog sor kerülni.

**Dr. Balla Bálint, szociológus, egyetemi tanár
(Nyugat-Berlin):**

1) „Politikai emigráció” szerintem kétféle jelenthet. Először azok összességét, akik politikai okokból hagyják el az országot (politikai emigráció a szó eredeti értelmében), másodsor pedig azokét, akik az emigrációban politikai tevékenységet folytatnak. Valamely társadalom „politikai emigráció”-ja nem feltétlenül jelenti ugyanazt a sokaságot, mint a „politikailag tevékeny emigráció”-é. Az utóbbi tagjai azonban jórészt az előbbi soraiból kerülnek ki s csak kisebb részben az emigrációban kifejlődő új csoportokból, illetve a megelőző politikai emigráns nemzedékek leszármazottai közül. Ezért egy korszak politikai emigrációja általában nagyobb sokaság, mint a politikailag tevékeny emigrációé s az utóbbi számszerű csökkenésnek is ki van téve, ha a biológiai törvényszerűségekre gondolunk s nem feltételezünk újabb politikai emigrációs hullámot (a fogalom első értelmé szerint). — A fentieket hazánk esetében századok óta sok példával lehetne alátámasztani és különösen a jelenbeli helyzet igen szemléltetően illusztrálja. Az idekint politikailag tevékeny emigráció tagjai ma is, közel nemzedéknyi idő után is, javarészt az 1956 nagy politikai emigrációs hulláma által kivetettek közül kerülnek ki. Számuk nemcsak természetes, hanem társadalmi,

személyes életrajzi (az 1956-os politikai impulzusok halványodása, integráció stb.) és egyéb okokból is fogy, anélkül, hogy számszerűen jelentős pótlást kapna akár az újabb egy-két évtized szórványos új politikai emigrációjából akár a második nemzedékből. E problémát érzem kicsendülni a szerkesztők kérdéséből is: létezik-e még? (A kérdés itt is és a következő kérdések esetében is teljesen egyértelműen arra a jelenségre irányul, amit én politikailag aktív emigrációnak nevezek. Elnézést kérek a szerkesztőktől, hogy a fogalmat kettébontottam! Nem bíráló szándék vezet, hanem csupán az, hogy mondanivalómat nem tudom másképpen megfogalmazni). — Válaszom azonban mindenképpen határozott igen. Tevékenységét számos pozitív (valamint néhány negatív) tény igazolja.

2) Mivel egy humánus és ugyanakkor korszerű társadalom nem nélkülözheti a közvéleményformálást, a nyilvános vitatkozást, az ellenvélemények és a bírálat kifejezésének, a hatalmon lévők ellenőrzésének szervezett lehetőségeit, vagyis mindazokat a tényleges eszközöket és jogilag védett intézményeket, melyeket csak egy jogállam garantál, elsősorban a politikai és egyéni szabadságjogok alkotmányos rendszere keretében és egy legális politikai ellenzék szabad működése révén, s mivel Magyarországon ezek a feltételek nincsenek biztosítva, — e funkciók gyakorlása a Nyugaton élő magyarság, jelesül a magyar politikai emigráció feladata volt és marad. Válaszom tehát ez esetben is egyértelmű igen.

3) Több tényező is utal arra, hogy az emigráció szűkebben értelmezett, napi politikai jellegű politikai aktivitásának romlik a határfoka, a politikailag aktív csoportok számbeli fogyatkozásával összefüggő okokon túl is. Az idő múlásával egyre nehezebb a határokon túlról az ország mindennapi politikai problémáinak alakulására időszerűen reagálni, a modern tömegközlelési eszközök világában az ország közvéleményét rövid távon

befolyásolni vagy a világ közvéleményének figyelmét a magyarság problémáira 1956-ra való utalással felhívni, amint azt a – napi – politikai értelemben vett ellenzék funkciói megkívnák s ahogyan e munkát a dicsőséges és tragikus 1956-os események által egy életre elkötelezett politikai emigráció a napi politika szintjén teszi. Ehhez járul az az időmúlással ugyancsak egyre növekvő veszély, hogy politikai emigránsaink némelyike – a személyes sorspályából adódó nagyonis érthető és rokonszenves okokból – beállítottságában fiksziózik a kijövele előtt döntő politikai problémákra és történelmi szituációra, esetleg személyes sérelmekre, és egyre nehezebben képes a társadalmi-politikai helyzet változásainak megfelelő és kellő színvonalú politikai ellenzéki-séget kialakítani. Ugyancsak többet és mást kell nyújtania a magyar politikai emigrációnak, mint amit ma nem egy esetben tesz, ha a potenciális aktív és passzív (olvasók, előfizetők és egyéb támogatók, stb.) utánpótlásra, azaz az országból és az utódállamokból kiszivárgó és általában nem politikai jellegű emigrációra és az idekinti követő nemzedékekre gondolunk. Az ő politikai ellenzéki-ségi igényük és aktivitásuk csakis az ő saját élettapasztalataik, problémalátásuk, magyarságtudatuk alapján fejleszthető.

Ami mármost a jövő feladatokat illeti, meggyőződésem szerint a bajokon úgy segíthetünk, hogy megkíséreljük emigrációnk – napi – politikai kérdéseit a magyar és egyetemes lét távlatából szemlélni, taktika helyett stratégiát művelni, napi-politikai ellenzéki-ség helyett kulturális alternatívákat nyújtani, a politikában a politikai tudományoknak, sőt a tudománynak és a filozófiának is központi helyet juttatni, azaz napi-politika helyett kultúrpolitikát csinálni. Az időmúlással arányban egyre inkább ezen a síkon látom az emigráció lehetőségeit és egyben feladatait is. Mert amit egy napi-politikai ellenzék mindig is mond, hogy ti. amit a kormány-

zat művel, az nem jó és mindent egész másképpen kellene csinálni, azt odahaza nélkülünk is mindenki tudja. Amire viszont egyre nagyobb szükség van és ami odahaza végképpen lehetetlen, az a megalapozott kutatás és az őszinte távlati állásfoglalás az alapvető nemzeti kérdéseink terén uralkodó „szorongó tájékozatlanság” (Németh László) láttán. Mert jövőnk ma nem kevésbé alapvető módon bizonytalan, mint amikor Németh László folyóiratot indított, hogy egymagában felvegye a küzdelmet ezzel az érzéssel, de a különbség az, hogy a mai Magyarországon nemigen lehet egyetemes kérdések alapvető vizsgálatára sem folyóiratot alapítani sem pedig egyéb módon nyilvánosságot teremteni. Ezzel szemben a nyugati magyarság (akárcsak az otthoni, mely nehezen tud hangot adni véleményének) olyan sokrétű és értékes szellemi potenciállal rendelkezik és olyan felbecsülhetetlen értékeket termelhet — és termel is — ki, melyeket sokkal jobban lehetne aktivizálni a szorosabban vett politikai ellenzékiesség fejlesztése és hatótóssá tétele érdekében. Egy kultúrpolitikai ellenzék hosszabb távon sokkal befolyásosabb, sokkal hézagpótlóbb szerepet játszhatna otthon, mint egy csupán az időszerű eseményekre reagáló napi politikai emigrációs ellenzéki tevékenység. Hazánk minden fontos napi politikai vitatémája szorosan összefügg — nemzeti és egyetemes — tudományos, kulturális és távlati politikai kérdésekkel, csak hogy éppen ezeknek az összefüggéseknek a kimunkálására és nyilvános megvitatására nincsen Magyarországon lehetőség. A társadalmi-politikai rendszer, a világpolitikai és világnézeti orientáció, a nemzeti-nyelv-történeti identitás, a „néphalál”, bűnözés, a közérkölc és a nevelés, a vallásszabadság és a transzcendens kultúra, a gazdasági mechanizmus, a „növekedés határai” és a „számítógépes társadalom” problémái — hogy csak a legfontosabb témákat említsük — időszerű, napi-politikai jellegű kérdéseket is jelentenek, de végső

fokon a kultúra alapvető témáihoz vezetnek el és éppen ezeket nem lehet őszinte és alapos vizsgálódásnak és vitának alávetni Magyarországon, viszont annál inkább megvannak hozzá a nyugati magyarságban a személyi előfeltételek. Ezekben a kérdésekben a távlati összefüggések jelentőségére rámutatni, a kutatást és a vitát szorgalmazni és a gyakorlati kihatásokról a napi politika síkját érintően is szólni – ez volna szerintem az emigráció legfontosabb és legtermékenyítőbb politikai feladata az ötvenhatos évek nemzedéknyi távlatba kerülésével, azaz történelemmé válásával. Hiszen folyik is ez a munka, olykor szép eredményekkel is, például a Magyar Füzetekben is, de az az érzésem, hogy mindannyiunknak még sokkal tudatosabban kell látnunk a feladatoknak a napi politikai síkról a távlati, nemzeti és egyetemes kulturális síkra való eltolódását az időmúlással párhuzamosan.

A napi politika kérdéseinek tudomány, művészet, irodalom segítségével kultúrpolitikává való szublimálása egyben az a távlat is, melyből nemzetünk kérdései időszerűvé válnak a nyugati magyarság mai és jövőbeli utódnemzedékei számára is, akik minden bizonnyal már nem politikai emigránsok lesznek (a szó első értelmében), ha csak nem számolunk egy újabb, katasztrofális eredetű feltöltődéssel. Az említett témák kultúrpolitikai távlatból ugyanis nagyonis kell, hogy érdekeljék az idekinti magyarság mindazon rétegeit is, amelyek a nemzet létkérdései iránt egyáltalán érdeklődést tanúsítanak s amelyekben a napi-politikai érdeklődés már teljesen elenyészett. Gondoljunk csak a nyugati egyetemeken felnövekvő másod- és harmadgenerációs ifjúságra mint az idekinti magyarság legfontosabb jövőbeli potenciáljára! Akik közülük a nyelv, a történelem, a családeredet, a népművészet kérdései kapcsán elkezdenek magyar témákkal foglalkozni, a szellemi kapcsolatot a magyarsággal a kultúra dimenziójában találják meg és nem a napi politikáiban. Hogy az odahaza utat kereső szellemi

elit tagjaival ezek a kérdések milyen szoros köteléket jelenthetnek, mennyi pezsdítő gondolatcserére adnak alkalmat (sőt, kifejezési lehetőséget is ott, ahol a politikai eszmecsere teljesen tabuizálva van!), ezt felesleges külön hangsúlyozni.

4) Közép-Kelet-Európa (és nem Kelet-Európa!) többi országainak az emigrációjával feltétlenül együtt kell működnünk. Esélyeink erre szomszédaink, az utódállamok viszonylatában szerintem olyan mértékben javulnak, ahogy sikerül kultúrpolitikai távlatot és ezen alapuló közösséget találnunk képviselőikkel, azaz az akut, jórészt napi politikai jellegű érdekellentétek nyelve helyett a hosszútávú érdekközösség nyelvén beszélni velük. Lengyel barátainkat külön meg szeretném említeni. Velük mindenféle vonatkozásban kapcsolatot tartani és együttműködni a napi és a kultúrpolitika parancsoló szükségessége — és egyúttal szinte természetes dolog is, éppen mivel bennünket velük a kultúra, a történelem millió szállal köt össze, le egészen az időszerű politikai érdekközösség síkjáig.

5) Magam annyira sorolnám a politikai emigrációhoz mind kijöveitem indítékait, mind idekinti tevékenységemet illetően, amennyire olvasók és szerkesztőség tolerálni hajlandók a politika szó általam itt választott, sokak által valószínűleg ugyancsak bőnek tartott értelmezését.

Berlin, 1984. április 3.

Dr. Hanák Tibor, filozófiai író és újságíró (Bécs):

1. Politikai emigráció létezik, működik. Vannak újságjai, folyóiratai, könyvkiadói, és szóhoz jutnak országos hatással a rádiók magyar nyelvű adásai révén. Sokkal nagyobb politikai erő ez, mint sokan képzelik azok közül, akik maguk is aktív, bár csüggedő tagjai a politikai

emigrációnak. A rezignációt általában az váltja ki, hogy egyre több külföldi magyar békél meg a Kádár-rendszerrel. Ennek kritériumát sokan a Magyarországra való látogatásban látják. Valójában ez inkább csak az 1956-os és a korábbi emigránsok „tömegeire” vonatkozik, akik azzal a traumatikus undorral hagyták el az országot, hogy soha többé nem akarnak hallani a politikáról. Ez a réteg az ország elhagyásával egyidőben a politikát is maga mögött hagyta, vagyis voltaképp soha nem tartozott a politikai emigrációhoz. A politikai emigrációnak viszont, ha nem minden tagja választotta is a politikát, még kevésbé a politizálást, saját külföldi tartózkodása elvi alapjának a diktatúrával és a szovjet uralommal való szembenállást kell tekintenie, és annak is tekinteni. A 20-as, 30-as években a kommunista és szociáldemokrata munkások egy része visszatelepedett Magyarországra, sőt a politikusok közül is felfedezték néhányan önmaguk semlegességét a Horthy-rendszerrel kapcsolatban, de mégsem állítható, hogy felszámolódt az 1918/19-es politikai emigráció.

2. Nem az emigrációt tartom kívánatosnak, hanem a független és demokratikus Magyarországot. Az emigráció nem öncélú jelenség, hanem következménye Közép-Európa sanyarú sorsának. A jelen helyzetben a politikai emigráció tény és szükségszerűség. Létezni fog mindaddig, amíg nem áll helyre az ország függetlensége (szuverénitása, önálló külpolitikája) és nem valósul meg a különféle politikai és világnézeti erőknek szabad kibontakozást, szervezkedést, sajtót, szabad véleménynyilvánítást biztosító pluralista demokrácia.

3. A politikai emigráció feladata *elvi* tekintetben ugyanaz, mint a korábbi évtizedekben volt: sajátmaga, a hazai magyarság és a külföld számára egyaránt az emlékezetbe idézni, tudatosítani azokat az alapvető politikai tényeket, melyek meghatározzák Magyarország jelenlegi életét. *Az emigráció mindig elvi; ha nem elvi,*

nincs. A nemzetközi politika alakulása és a magyarság élete az országon belül viszont kompromisszumokkal, realitásokkal, az elvek szélnek eresztésével dolgozik. Ezt is kell tennie, mint ahogy az emigrációnak az elvekhez kell ragaszkodnia. Ezért válik a politikai emigráció zavaró elemmé és monomániássá a befogadó országok, irreálissá és életidegenné a hazai magyarság szemében. Ez nem baj. A baj az, ha ennek hatására az emigráció elfelejti önmaga feladatát és úgy próbál gondolkodni, mint az anyaország vagy mint a külföldi államok politikája.

Ami az elvek képviselőitől adódó konkrét feladatokat illeti, szinte lehetetlen mindenhol érvényes pontokba foglalni. Az emigráció a legnagyobb, bár igen gyéren lakott Magyarország: kiterjed az egész földtekére. Lehetőségei mások és mások. Néha csak belterjes munkát tudnak végezni, noha több ezren vannak; másutt meg egy-két ember képes tájékoztatni a helyi kormányt és a politikai életet.

A politikai emigrációval szemben támasztható kívánalmak teljesítését emberkérdésnek látom. Ha vannak jelentős, befolyásos, közkedvelt politikusaink, sokminden másként néz ki. Ha viszont kihaltak, ha nincsenek közöttünk nagy politikus egyéniségek, akik megmozgató erővel és az országra is visszaható tekintéllyel rendelkeznének, akkor nem lehet az emigráció olyan, mint Kosuth Lajos idejében volt. Ezen azonban kár bánkódni. Az emigráció atomizált állapot, de egyes atomjai nem tétlenek, s ez az aprómunka (külföldi újságok informálása, hírek elhelyezése, könyvek publikálása, egyetemi oktató munka) sokkal jelentősebb és mélyebb hatású, mint a hangzatos összefogások egy-egy nagygyűlés vagy vezércikk erejéig.

4. A hasonló sorsú országok emigrációival való együttműködés bizonyára lehetséges és célszerű is, de konkrét megvalósítása a helyi emberektől és lehetőségektől függ.

Személyes, nem mérvadó tapasztalatom, hogy ezek a kapcsolatok rendszerint nehézkesek, nyikorognak, az előítéletek, fenntartások, az anyanyelvi bezárkózás és az egymás iránt való kitartó érdeklődés hiánya miatt. A politikai emigrációk zárt társaságok, s ha kifelé akarnak hatni, általában csak a befogadó országokkal tördnek.

5. A magyar demokratikus viszonyok (többpártrendszer, szabad választások, világnézeti pluralizmus) felszámolásával, a diktatórikus berendezkedés kiépítésével egyidőben, 1949 elején hagytam el az országot. Indítékom, döntésem egyértelműen politikai természetű volt, és külföldi életem elvi alapja ez maradt. Ennyiben politikai emigráns vagyok, de nem emigráns politikus és nem a politizáló emigráció tagja. Semmiféle csoport-hoz, irányzathoz, egykori magyar ideológiai vagy párt-tradícióhoz nem tartozom. Tudatában vagyok annak, hogy a kívülálló működésemmek talán egészét politikainak minősítheti, belülről nézve, azaz számomra ez másként van: sem érdeklődésem, sem munkám túlnyomó része nem politikai természetű. Egyes cikkeim, még a SZER-ben elhangzó írásaimnak is csupán tört része politikai jellegű, s ezek politikai előjelét és tartalmát esetről esetre magam határozom meg szuverén módon. A Bécsi Napló szerkesztői munkáját mint az ausztriai magyar népcsoport tagja végzem, filozófiai könyveimet, tanulmányaimat pedig európai horizontra emelkedve igyekszem írni, s ebben a tekintetben teljesen mindegy, földrajzi értelemben hol tartózkodom, jelentőségüket vesztik a határok és politikai kategóriák: írás közben nem vagyok emigrációban, hanem abban a tágas szellemi hazában, melybe beletartozik a maga kulturális múltjával, egykori és mai jeles koponyáival a virtuális Magyarország is.

Sokkal differenciáltabb a külföldön élő magyarság és saját tevékenységem is, hogy olyan, propaganda-

célokra készített sablonokkal, mint „politikai emigráns”, antikommunista, szocialista-ellenes és más szembeállításokkal, kizárásokkal jellemezni lehetne. Olyan ez, mintha azt mondanánk a szárazföld és a variációkkal teli szárazföldi élet jellemzésére, hogy nem tenger.
Bécs, 1984. április 1.

Perneczky Géza, író és műkritikus (Köln):

1. Magyar politikai emigráció addig létezik, amíg a külföldön élő magyarok egy része politikai emigránsnak tekinti magát. Az emigrációnak ez a szubjektív vonatkozású meghatározása egyúttal a politikai emigrációk árnyoldalait vagy tragikumát is magába foglalja. Mert a politikai emigráció lehet jogos és mások által is elismert állapot, lehet azonban merő fontoskodás vagy tragikus elszigeteltség is.

Az igen nagy számú magyar emigránsok túlnyomó többsége teljesen beilleszkedett a nyugati társadalmakba, — és a mai magyar turistaforgalomba. Külföldi illetőségét (vagy állampolgárságát) nem politikai emigrációnak, hanem egészséges kompromisszumnak tekinti. Csupán a két végleten találunk tudatos politikai emigránsokat: az operett-stílusú szervezkedők kis táborában, és az alkotó értelmiség azon rétegében, amelyik munkája, érdeklődési köre, és erkölcsi-politikai informáltsága révén nem térhet ki a naponta adódó politikai problémák elől, és kritikus magatartását egyúttal az őt befogadó ország közéletére is kiterjeszti. Rendszerint azonban ezek az emberek sem tekintik magukat politikai emigránsnak, — csak az állapotuk az.

2. Mivel a politikai emigráció mindig valami nemzeti (vallási, faji) katasztrófa következménye, botorság lenne a magyar politikai emigráció létezését kívánatosnak tartani. Sajnos, másrészt alig találunk olyan országot,

amelyik megúsza volna ilyen katasztrófák vagy bajok nélkül, különösen nem Kelet-Európában. A magyar politikai emigráció jelenleg a legkevésbé éles körvonalú, a legkevésbé radikális, ha a többi kelet-európai ország emigrációjával hasonlítjuk össze, — és ennek oka közismert: a magyar állapotok viszonylagos konszolidáltsága. Hosszú távon lehetne csak megválaszolni a kérdést, hogy ez a konszolidáció jó-e a magyaroknak, vagy veszélyes, mert a nagyobb bajokat takarja. Rövid távon kétségtelenül csak az lehet a válasz: — jó lenne, ha a magyar közállapotok nem adnának okot vagy alapot az idegességre és ezzel együtt a politikai emigráció radikalizálódására.

3. A magyar politikai emigráció elkövetkező feladatairól vagy elmúlt tevékenységéről nem tudok általában vett véleményt mondani, — ehhez túl töredékesen ismerem a külföldön élő magyarok idevonatkozó tevékenységét. Tapasztalatom csak a kulturális igényességet és integráltságot biztosítani igyekvő körökkel kapcsolatban van, — s a Mikes Kelemen-kör vagy a Magyar Műhely köre mellett tulajdonképpen ide sorolom a politikai kulturáltságot elősegíteni igyekvő Magyar Füzeteket is. Néhány rendszeresen megjelenő sajtókiadvány vagy nyomda, illetve kiadó munkája mellett ők jelentik számomra a szó jó értelmében vett politikai emigrációt. Sajnos azonban kicsi az ilyen körök vagy intézmények tábora, és ezért szegényes a spektrum, amit együtt nyújtani képesek. Nem az egyes körök munkáját bővíteném, hanem a körök illetve fórumok számát, és ezzel együtt az érdeklődési irányok, az alkotómunka vagy informáltság skáláját. Ugyanakkor tudom, hogy a jelenlegi nyugati magyar diaszpórák a jövőben inkább még kevesebb fórumot fognak tudni eltartani, — a befogadó országokba való teljes beilleszkedés mellett szerepet játszik itt az a tény is, hogy az emigráció öregszik.

4. A szomszéd kelet-európai országokkal való együtt-

működés a magyar kultúra és a magyar emigráció leggyengébb oldala. A Magyar Füzetek megindulásáig egyetlen fórum sem foglalkozott apró epizódoktól eltekintve szomszédaink kulturális, művészeti vagy politikai és filozófiai életével. Az a gyanúm, hogy a tudományos információk terén sem állunk jobban. Még mindig hamarabb tudunk meg valamit szomszédainkról franciából vagy angoltól „visszafordítva”, mint közvetlen kapcsolatok révén. Öblös ígéretetek vagy fellengzős tervek helyett valami szerényet és kivitelezhetőbbet kérnék: — a néhány magyar periódikus kiadvány szentelje minden harmadik számát egy-egy kelet-európai ország valamilyen kulturális, művészeti vagy filozófiai problémájának a bemutatására. Még akkor is, ha ezzel tovább szűkül az amúgy is szűk magyar vonatkozások publikációja. Biztos vagyok benne, hogy többet nyerünk „magyar oldalon” is ezzel az áldozattal.

5. Magyarországot annakidején — tizennégy éve — nem elvből hagytam el, hanem gyakorlati okokból: — elérkezett a perc, amikor úgy nézett ki, hogy egy bizonyos időre föl kell hagynom a szakmai munkámmal, mert vagy a munka, vagy a személyem nem kívánatos. Mióta — kerek négy éve — újra visszalátogatok Magyarországra, azóta az a benyomásom, hogy a munkámat ma folytatni tudnám, — ha a személyem visszatérésébe azok, akiket annakidején a munkám zavart, belenyugodnának.

A személy és a munka ilyen tisztázatlan viszonya legitim lehet egy családban, esetleg egy kisstílusú vállalatban is. Ha azonban a kultúrpolitika egészét érintő területen érezhető, akkor az azt jelenti, hogy végső soron nem a személyekkel van a baj, hanem a munkát irányító elvekkel és politikai adottságokkal. Számos apró kényelmesség mellett, amiket nyugaton megszoktam — mint pl. hogy szabadon utazhatok, hogy meg tudom mindig vásárolni azt, ami a szakmai munkámhoz

szükséges, stb. — főként ez a Kelet-Európában honos társadalmi-politikai irracionalitás az, ami továbbra is nyugaton tart.

Szemben egy egyértelmű gazdasági emigrációval — amit szintén bárki számára jogosnak tartok — az én esetem valószínűleg inkább politikai színezetű. Mint sok más értelmiségi munkával foglalkozó emigráns esetében, az én helyzetemben is azonban a mindennapok kis döntései a fontosabbak, és nem az emigráns helyzet „tudatosítása”. Ehhez valószínűleg még az is hozzájárul, hogy meg vagyok győződve arról, hogy a huszadik században a nemzeti keretektől minden kreatív munkával foglalkozó ember — befelé vagy kifelé — menekülni kénytelen. Először a nemzeti és „nemzetekfölötti” ideológiák kényszerítenek erre, aztán az ideológiákból kiábrándult kopár és automatizált pseudo-fölvilágosultság. A mechanizmus a nyugati demokráciákban is megfigyelhető és itt is egyfajta belső emigrációra vezet, — jóllehet ennek az emigrációnak aranyhelyekkel van kitömve a párnája.

Az ember önző, én is az vagyok. Még mindig nem tudtam lemondani arról a reményről, hogy mindennek dacára aranykorban élünk. Az aranykor persze nem az emigráció révén érhető utól. Az aranykor az, ha az emigrációból is továbbköltözhetünk. Nem haza, hanem abba az idegenbe, ami hazafelé.

1984. március 15.

Tardos János, újságíró és nyomdász (Párizs):

Kedves kérdező urak, köszönöm az előlegezett bizalmat, s mindjárt az elején én is egy bizalmas közléssel kezdem. Ne gondoljátok, hogy az álszerénység beszél belőlem, de ha a magyar emigráció szellemi elitje hozzám hasonló egyedekből tevődik össze, akkor első és legfon-

tosabb feladatunk mindjárt adottnak is tekinthető: tanulni.

Ezzel a megjegyzéssel nem a megkérdésem ellen akarok tiltakozni (mint ahogy a válaszáért sem három el), csupán arra szerettem volna valamiképp célozni, hogy a hasonszórú alakok Magyarországon, tulajdonképpen természetesen közegükben, sokkal inkább a szürke derékhadhoz, mint a szellemi elithez számítottak. Be kell látnom, hogy még csak nem is holmi „politikai mellőzöttség”, mint inkább a reális megítélés eredményeként.

Úgy gondolom azonban, hogy az én esetem meglehetősen egyedi, s ezért, ha megengeditek, nem vonok le belőle az egész emigráció szellemi színvonalát érintő következtetést.

1. Igen. Szerintem többlépcsős politikai emigrációról beszélhetünk. Az első lépcsőn azok állnak, akikre szorosabban véve is érvényes ez a meghatározás, tehát a politikusok (akár otthon voltak, akár itt lettek azok). A második lépcsőbe azokat sorolnám, akik ugyan közvetlenül nem foglalkoznak (nagy)politikával, de hivatásuk, társadalmi helyzetük révén, s persze belső meggyőződésből közel állnak a politikai emigráció valóságos elitjéhez. Az első két csoporttal ellentétben az általam harmadik lépcsősnek nevezett politikai emigráció sokkal csendesebb, nem publikál sem tudományos sem egyéb szellemi terméket: ők egyszerűen szimpatizánsok, s az első két lépcső szellemi (mellék)termékeinek alkalmi befogadói. A negyedik lépcsőn állók potenciális befogadói az emigráns politikumnak, hiszen ők is magyarok, s ők is emigránsok. Sokszor tájékozatlanságuk, rövidtávú személyes érdekeik vagy kulturális (esetleg földrajzi) elszigeteltségük az oka jelenlegi passzivitásuknak.

2. Igen.

3. Ez a legnehezebb kérdés. Mert ennek keretében

nemcsak másokra kell munkát kiosztanom, de magamra is. Mit és hogyan?

Ha a múltból tanulságokat lehet levonni a jövőben várható eseményekkel kapcsolatban, akkor én sokkal inkább az 56-os forradalom modelljét tanulmányoznám, mint — mondjuk — Lenin vagy éppen Rákosi emigrációs szereplését. Vagyis a mai helyzetben szerényebbnek látom az emigráció lehetőségeit, mint Európa „nagy változásainak” idején.

De miért hozakodtam elő ötvenhatal? Mindenekelőtt azért, mert a forradalom, amellet, hogy a II. világháború utáni világ legnagyobb jelentőségű politikai tette volt, megmutatta azt is, milyen súlyos tragédiához vezethet a *kétirányú* információhiány.

Mivel helyzetünknel fogva képesek vagyunk rá, kötelességünknek tartom, hogy erőnkhez mérten elősegítsük tehát az információk kétirányú áramlását. Ennek előfeltétele, hogy mi magunk sokkal tájékozottabbak legyünk Magyarország mindenkori állapotáról, s legyen a mostaninál konkrétabb fogalmunk a többi kelet-európai népsorsáról is. Az ily módon rendszeresen összegyűlő, politikai természetű ismeretanyagot a mostaninál rendszeresebben (mondjuk: havonta) publikálni kellene magyarul az emigránsok és a hazai olvasók részére, s ugyanakkor a hazai hivatalos hírügynökség munkájának ellensúlyozására szemelvényeket kellene belőle eljuttatni a vezető nyugati lapokhoz. Ilyen természetű munkánk a helsinki egyezmény szellemével és betűjével teljes összhangban állana.

Ebbe az információcserébe természetesen szervesen beletartozik a már létező hazai második nyilvánosság munkáinak újranyomása és terjesztése, amely ötlettemmel nagyrészt nyílt kapukat döngetek.

Az eddig végzett munka nem lebecsülendő, sőt: érezhető változást hozott otthon is az utóbbi négy-öt évben. De ahhoz, hogy igazán hatékonynak nevezhessük, hiány-

zik valami. Egy központ. Központ, mint földrajzi hely, s központ, mint egy ember, vagy egy vezető csoport.

Nézetem szerint ez a központ nagyon hiányzott az elmúlt húsz-harminc év magyar politikai emigrációjának munkájából. Erőfeszítéseinket ma is szinte egyénenként vagy maximum húsz-harminc fős csoportokban tesszük, munkaerőnk, figyelmünket, s nem utolsósorban anyagi lehetőségeinket szétforgácsoljuk.

Pedig a magyar politikai emigrációnak vannak világhírű egyéniségei, tudósai, gondolkodói. Sőt: vezetői is vannak. De vezetője nincs. Mint ahogy székhelye sincs. (Nemhogy székháza...)

Azt mondhatjátok erre: demokratikus centralizmusban gondolkozom, mint egy szakállas bolsevik. Dehát nem akarok én tagkönyveket osztogatni, tagdíjat szedni (bár az nem ártana...), népszavazást rendezni. De jó lenne látni valakit, aki a mostani fejetlenségben feje lehetne a magyar politikai emigrációnak, aki tekintély emigráns és otthoni demokraták előtt éppúgy, mint a befogadó országok lakossága és vezető rétegei számára.

Nincsenek konkrét ötleteim. De ha ötvenhat után közvetlenül – a mostaninál tulajdonképpen előnyösebb történelmi helyzetben – nem sikerült ilyen személyt találni, szerintem mára már eléggé egymáshoz higgadtak az akkor esetleg véresen különböző vélemények ahhoz, hogy pozitív kompromisszumot találhassunk.

Ami a székházat vagy egyszerűen a székvárost illeti, erre a célra a legkézenfekvőbb természetesen Budapest lenne. De amíg ez nem lehetséges, szóba jöhetne a hozzá legközelebb eső Bécs, a magyar szempontból ugyancsak elég középponti fekvésű München vagy a világ minden tájáról aránylag könnyen megközelíthető Párizs. (Persze, nem kell rögtön egy akkora székházra gondolni, mint a Kreml. Kezdetben megtenné egy információs iroda, ahová a világ minden magyarja beugorhatna személyesen vagy odatelefonálhatna, információkat hozva és tuda-

kolva; egy postacím, ahová pártállásra való tekintet nélkül, névvel és névtelenül írni lehet.)

4. Amióta Magyarországon kívül élek, egyre élesebben látom: magunkban nem megyünk semmire. Országunk a földgömbön kicsi pont, nyelvünket ha 15 millióan értik, speciális gondjainkat alig többen ennél.

Magától adódik a feladat: összefogni azokkal, akikre a történelem a miénkhez hasonló sorsot mért, s akik földrajzilag is a legközelebb állnak hozzánk.

Mindkét emigrációnak hasznára válna (de a számszerűleg kevésbé jelentős magyarnak mindenképp), ha a nyugaton élő lengyelekkel szorosabbra fűznénk mostanáig inkább csak a személyes barátkozás szintjén létező kapcsolatainkat. Amellett, hogy mozgásterük nagyobb, aktivitásuk élénkebb, impulzust, konkrét segítséget kaphatunk tőlük, együttműködésünket semmiféle nemzeti-ségi (kisebbségi) probléma nem zavarhatja. Sőt: a két nép közötti igen erős szimpátia – a jelenlegi kormányzatok minden igyekezete ellenére – a mai napig megmaradt, s kitűnő kiinduló alapja a közösen végzendő munkának.

Más a helyzet a csehszlovák és a román emigrációval. Régi ellentéteinkre az 1968-as szlovákiai bevonulás tett koronát. Ám azóta valamit javult a helyzet. A szocialista országok közül talán Magyarországon kísérik a legéberebb figyelemmel a Charta '77 aktivistáinak sorsát, s ma már az erdélyi magyarok is egyedül a román állam demokratizálódásában bízhatnak. S bár az említett országok kormányai és pártjai inkább szítják mint sem csitítják a magyarellenességet, nekünk az övékével ellentétes érdekeink nyomán a megegyezést, az együttműködést kell szorgalmaznunk.

Számarányban, politikai súlyában a kelet-európaiak közül a legjelentősebb az orosz emigráció. Ha a velük való együttműködésünknek léteznek is objektív korlátai (nyelvi nehézségek, a nagyságrendből adódó különbségek), szem előtt kell tartanunk, hogy épp ők a század

legnagyobb vesztesei. Nem tehetnek róla, ha a kis méretekre nem túl érzékenyek. Ha egy gulágot járt oroszról azt hallom, hogy Magyarország revizionista paradicsom, ma már nem dühöngök. Szibéria után a langyos is forrónak tűnhet.

A kisszámú, de konspirációs kérdésekben tapasztalt bolgár emigráció tavasztól őszig kitűnő partner lehet. Esős időben a túl közeli kapcsolatot veszélyesnek tartom.

Amint már egy fentebbi kérdésre válaszolva említettem, folyamatosan tájékoztatnunk kell egymást az otthoni eseményekről, s az így nyert információt mindenki a saját nyelvén, a saját bulletinjében közzéteszi. Járnunk kell a közvetítő nyelveken zajló összejövetelekre, előadásokra, s ezen kívül a felvidékről származók a csehszlovák, az erdélyiek a román emigráció aktivitásában is részt vehetnének.

Ami Franciaországot illeti (bár máshol is kívánatos), talán a legközvetlenebb feladat egy közös folyóirat (Cahiers de l'Est-szerű, politikusabb szerkesztéssel) létrehozása lenne. Ez megmozgatná az emigráció kulturális életét, s publikációs lehetőséget biztosítana olyan otthoni szépíróknak, akiket az állami kultúrpolitika út el jelenleg attól, hogy Európa-szerte ismertté váljanak.

Ismétlem magam: a kelet-európai népek emigrációjával való együttműködésünkben a legjelentősebb hasznot éppen mi, a legkisebbek húzhatjuk. Ezen a tényen semmilyen vélt vagy létező ellentét nem változtat.

5. Politikai emigránsnak tekintem magam, s ezügyben már kitöltöttem egy (-két) kérdőívet. Nem annyira az otthoni üldöztetések, mint inkább itteni állásfoglalásaim miatt. Politikai emigráns vagyok azért is, mert Magyarország nem szűnt meg érdekelni. Ha a körülmények — miért ne álmodozzak? — egyszer majd alkalmasak lesznek rá, a munkámat legszívesebben otthon folytatnám.

Kívánom, hogy megérjük ezt a percet, kérdezők és válaszolók egyaránt.

Varga Iván, szociológus, egyetemi tanár (Kingston, Kanada):

Kedves Barátaim, mielőtt érdemben rátérnék kérdéseitek megválaszolására, hadd mondjam meg, hogy nem tudok mindegyikre felelni, márcsak azért sem, mert az egyik kérdés – a második – úgy van feltéve, hogy értelmetlennek tartom. Nevezetesen az, hogy van-e politikai emigráció vagy sem, nem attól függ, hogy én – vagy bárki más személy szerint – kívánatosnak tartja-e létezését. Politikai emigráció akkor és addig van, amikor és ameddig fennállnak azok a körülmények, amelyek miatt megszületett. Persze elismerem, hogy generációs szempontok is szerepet játszanak: bizonyos nemzedékek letűnnek és azok, akik – esetleg – helyükbe lépnek, más alapokról kiindulva, sokszor más előfeltevésekkel folytatják az emigrációs tevékenységet. De ez nem változtat azon, amit fentebb mondtam az emigráció politikai alapjairól. Így pl. a magyar politikai emigráció zömét (és Magyarországon leginkább hatékony részét) az 56-osok alkotják. Miután viszont számos alapvető, strukturális tényező nem változott meg, az újabb emigránsok között akadnak olyanok, akik politikailag motiváltak.

Ez nagyjából meg is válaszolná első kérdéseket. Legfeljebb még azt tenném hozzá, hogy a politikai emigrációt dinamikájában kell szemlélni. Ez legalább három aspektust tartalmaz. Az egyik az, hogy amint a tapasztalat mutatja, valahányszor egy emigráció létrejön, első szakaszában szervezetileg is tevékeny (ellenkormány, különböző nevű bizottságok, a megdöntött kormány kimenekült tagjai – legitimációjukat hangoztatva – továbbra is igényt tartanak kizárólagos elismerésre, stb., stb.). Ha azonban a politikai emigráció ezen tevékenységét nem támasztja alá aktív ellenzéki mozgalom hazai talajon, ez a szakasz rövidebb-hosszabb időn belül véget ér, s elkezdődik a második szakasz, amelyet főképp kul-

turális, elvi, ideológiai kérdések tárgyalása, napi politikai problémák boncolgatása, illetve a hatalmon levő kormány intézkedéseinek bírálata, torzításainak vagy hazugságainak leleplezése jellemez. Ez természetesen lényegbevágóan megváltoztatja az emigráció jellegét.

A második aspektus az emigráció összetételére vonatkozik. Amint hazai földön, úgy az emigránsok között sem uralkodik egy abszolút egyöntetű vélemény – vagy eszmerendszer. Közép- és Kelet-Európáról, jelesen Magyarországról szólva ez a sokrétűség előny is, mert reprezentálja, hogy lehetséges, sőt kívánatos is az együttműködés mindazokkal, akik a demokratikus politikai és eszmerendszeren belül különböző véleményeket képviselnek. Az emigráció, különösen az 1956 utáni, olyan szellemi légkörben élt Magyarországon, amelyben az elvi nézeteltérések szinte elkerülhetetlenül személyi síkra terelődtek; tehát, ha valakivel valamiben nem értettem egyet, az azzal járt együtt, hogy az illető jellemét, integritását is kétségbe kellett vonnom. Az 56-os emigráció legtöbb tagjának meg kellett tanulnia a demokratikus légkörből fakadó toleranciát – és ez, valljuk be, nem könnyű. De ha ez a magatartás Magyarországra is kisugárzik – s e tekintetben a „Magyar Füzetek”-et példásnak tartom –, akkor jelentős eredményekre lehet hivatkozni. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy számomra egy alapvetően demokratikus beállítottság szabja meg azokat a határokat, amelyeken belül kívánatosnak, lehetségesnek és értelmesnek tartom a párbeszédet. (Én személy szerint nem vagyok hajlandó egyetérteni vagy együttműködni mindenkivel csak azért, mert politikai emigráns. Mi több, az emigráció – szerencsére egyre csökkenő számú – szélső jobboldali tagjaival még szóba állni sem vagyok hajlandó. Ha Magyarországon nem tettem, miért kellene Magyarországon kívül megtennem?)

S végül a harmadik aspektus: az emigráció dinamikája elválaszthatatlan a hazai fejlemények dinamikájától.

Minden emigrációnak meg kell küzdenie azzal a dilemmával, hogy önállósága csak viszonylagos, mert szervesen összefonódik a hazai társadalommal, annak mozgásával. Minden emigrációnak lényegét illetően az a célja, hogy befolyásolja a hazai fejlődést, közvéleményt, gondolkodásmódot (s realiztikusan nézve, a két utóbbira van nagyobb eshetősége). Ezért egy nagyon sajátos dinamika alakul ki: egyrészt az emigráció képviseli a maga nézeteit, mert természetesen nem akarja feladni meggyőződését, másrészt természetesen nem akar vákuumban élni, tehát reagálnia kell a hazai eseményekre, közhangulatra is.

Ami Magyarországot illeti, ez egy nagyon bonyolult problémát érint. Nevezetesen, a „kádárizmus” egyebek közt azt is jelenti, hogy viszonylag tág keretek között eltűri az egyetnemértést, illetve ellenvéleményt. (Félreértések elkerülése végett: tisztában vagyok e tolerancia viszonylagos és ingatag jellegével.) Amióta nem élek Magyarországon, sok régi baráttal és új ismerőssel találkoztam, akiknek nézetei nem nagyon különböznek az enyéimtől, s az hogy ők ott vannak, én meg nem, volta-képpen személyes és nem elvi meggondolások következménye. Ez azonban az emigrációnak egyszerre erőssége és gyengesége. Erőssége azért, mert tudja, hogy van egy meglehetően széles, és mindenképpen befolyásos réteg, amelyik rokonszenvezve, habár nem kritikátlanul hallgat rá. Gyengesége pedig azért, mert meg kell találnia, illetve fenn kell tartania profilját a hivatalos politika-kultúrpolitika, a hazai ellenzék és az emigráció hármass viszonylatában. Annál is inkább, mert a jelenlegi kulturális és nemcsak kulturális politika komoly erőfeszítéseket tesz a demokratikus emigráció jelentős alakjainak kooptálására, csaknem kisajátítására (e tekintetben jellemzőnek tartom Huszár Tibor „Beszélgetések” c. kötetét és ennek ismertetését a „Magyar Hírek” két egymás utáni számában). Ez a fejlemény azonban azzal

is jár, hogy nézeteiket szelektíve – tehát eltorzítva – ábrázolják, s a magyar olvasó nem szerez tudomást a jelenlegi rendszerről alkotott véleményükről.

Így hát az emigrációnak a nyolcvanas években is tovább kell folytatnia a magyarországi, illetve a közép- és kelet-európai rendszerek strukturális problémáinak kritikai elemzését, rá kell mutatni azokra a körülményekre, amelyek korlátokat szabnak a problémák megoldásának, illetve újratermelik a problémákat. S mindezt olyan feltételek között kell megtennie, amelyek korántsem előnyösek. Az emigráció létfeltételeiből kifolyólag nem érezheti a hazai mindennapokat, distanciát tart és nehezen követi a közgondolkodás hullámvásait, a közvéleményről csak közvetett értesülései vannak. A távolság, ez a közvetett viszony azonban nem egyértelműen korlátozó hatású. Közhely, de igaz, hogy az, aki mentes a mindennapok nyomásától, nagyobb távlatokban tud gondolkozni és jobban tudja átlátni az általános mozgási és fejlődési tendenciákat. Nekünk más képünk van a világról, mint az átlagos kelet-európai polgárnak, mások az információs csatornáink s nem utolsósorban mások a mércéink. Bár sokat kritizáljuk azokat a gazdasági, politikai, kulturális körülményeket, amelyek között élünk, mégis megbecsüljük (sőt jobban, mert tudatosan) azokat az alapvető demokratikus szabadságokat, amelyek az itteni társadalom szerves részei. Az államhatalom korlátozó-elnyomó erői ránk kevésbé nehezednek, s mint egyének, állampolgárok a jogrendszer védelme alatt állunk. Éppen ezért más perspektívából ítéljük meg, ami Nyugaton és Keleten történik.

Véleményem szerint ennek a más perspektívának hangoztatása a magyar politikai emigráció legfontosabb, talán éppenséggel kizárólagos feladata.

Márcsak azért is, mert teljesen egyértelmű, hogy a demokratikus politikai emigráció elveti a közvetlen politikai akciónak még a gondolatát is. (Most eltekintek az

olyan informatív, tiltakozó, leleplező fellépésektől, amelyek a kisebbségek vagy egyes személyek elleni retorziókkal foglalkoznak.) Nem szervez politikai mozgalmakat, nem törekszik a fennálló hazai rendszer erőszakos megváltoztatására. Nem az a célja, hogy rontson a magyar, lengyel, stb. nép helyzetén, hanem az, hogy javítson rajta. Minden demokratikus emigrációnak az a végső célja, hogy megszüntesse önmagát.

Közép- és Kelet-Európa viszonylatában ez nem történhet meg elszigetelten. Történelmileg is és a jelenlegi politikai-hatalmi helyzetben is közhely hangoztatni, hogy az ottani népek sorsa egymáshoz kötődött. Az elmúlt harminc év története világosan bizonyítja, hogy elszigetelt kísérletek egy demokratikus-szocialista rendszer létrehozására nem vezetnek eredményre, s hogy a kelet-európai uralkodó körök ugyanúgy érdekeltek a nemzeti feszültségek fenntartásában, mint a szovjet vezetők. A nacionalista politika a közép- és kelet-európai rendszerek legitimációs törekvéseinek szerves részévé vált — s ez, véleményem szerint, egyre nagyobb problémákat okoz, mert tápot ad szélsőséges nacionalista érzelmeknek.

Ilyen körülmények között nemcsak célszerűnek vagy lehetségesnek, hanem egyenesen kötelezőnek tartom az együttműködést más közép- és kelet-európai országok demokratikus emigrációjával. Nekünk minden erőfeszítést meg kell tennünk, hogy példát mutassunk az együttműködés lehetőségére. Tisztában vagyok vele, hogy ez nem könnyű. Nem azért, mert alapvető elvi különbségek választanak el bennünket a kelet-európai társadalmak megítélésében, hanem azért, mert mindannyian egy meghatározott történelmi-kulturális miliő termékei vagyunk. Mások a sérelmeink, mások a prioritásaink, és ha felül akarunk emelkedni nemzeti korlátainkon, akkor ezt csak a többi kelet-európai demokráciával való őszinte párbeszéd révén tudjuk megtenni.

(Milan Kundera „Közép-Európa tragédiája” c. tanulmánya számomra példamutató volt, felvilágosultságával és korlátaival együtt.) Mi több, ha az emigráció be tudja bizonyítani, hogy lehetséges a párbeszéd, hogy a nézeteltérések – bár nem könnyen, nem egycsapásra – tisztázhatók, hogy csak a kegyetlenül őszinte, de konstruktív eszmecsere vezethet kiútra és hogy csak együtt tudjuk megoldani a problémákat, akkor ennek felmérhetetlen lehetősége van a közép- és kelet-európai közvélemény formálására s ezen keresztül a hivatalos politika hazugságainak leleplezésére.

Ez szerintem a demokratikus emigráció másik legfontosabb feladata.

S végül, hadd válaszoljam meg utolsó kérdéseket: én nem tekintem magam politikai emigránsnak; én politikai emigránsnak tekintem magam.

Szabó Zoltán a lelkiileg független emberek hivatásáról

E számunk már nyomdában volt, amikor Szabó Zoltán halálhíre elért bennünket. Emléke és elméje iránti tiszteletünknek, úgy véljük, aligha adhatnánk méltóbb kifejezést, mint az alábbi szöveg közzétételével, amely egyszermind barátunk és mesterünk posztumusz bekapcsolódása a fentebbi vitába. (A szöveg részlet Szabó Zoltánnak 1979 tavaszán a Magyar Füzetek szerkesztőjéhez írott magánleveléből.) 72 éves korában elhunyt barátunk életművének méltatására egy későbbi számunkban térünk vissza.

...Hosszabb ideje megrögzött – talán maximalista – meggyőződése azt mondja, hogy folytatólagos publikációk – könyvsorozatok, évkönyvek, almanachok és folyóiratok – akkor és azzal válnak valóban eredmé-

nyessé és hatásossá, ha új „intelligentsia” kialakulását, kifejeződését és integrálódását mozditják elő. Gondolom eleve érted, hogy miért írom ennyire idegenszerű betűzéssel ezt a szót: ha „intelligentsiát” mondok, ez eleve érezteti, hogy nem arra az értelmiségre utalok, amely a két háború között az érettségizett s ezért a honvédségben is karpaszomány viselésére jogosított, tanult emberekből tevődött össze, s nem arra a mai, népesebb értelmiségre, amelyet diplomásitottsága vagy bizonyítványos képesítettsége a miniszteriális hivatali fizetési osztályokéhoz hasonlóan kereseti kasztokba oszt el. Az „intelligentsia” – hogy Konrád és Szelényi kiváló könyvének címszavaival játsszak –, azzal az „értelmiséggel” se azonos, amely „útban az osztályhatalom felé” föltétlenül hivatalnok-osztállyá alakul át, mivel szakképzett embereinek hivatalnok-észt ad az, hogy hivataluk van. Az „intelligentsia” a választottakra utal, elsősorban nagyjából azokból a „lelki független emberekből” tevődik össze, akikről Széchenyi beszélt annak a nem éppen idejétmúlt beidegzettségének a foglyaként, amely szerint „a magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen” s érvényesnek vehetjük a régi Oxford-szótárak értelmezését is, e szerint az „Intelligentzia vagy Intelligentsia egy-egy nemzetnek (különösképpen az oroszoknak¹ az a részlege, amely független gondolkodásra törekszik.”

Független gondolkodásra törekvő emberek minden nemzetben vannak, minden korban, de gyakorta úgy, hogy az értelmük életjeleket nem ad. Az ilyen passzív, szóra rest, latens, pusztán elkülönültségével létező kisebbség azonban legfeljebb saját értelmességét őrzi, s

¹ A XIX. században és a XX. század legelején. (A szerk.)

menti úgy ahogy, szerencsés esetben. Az a réteg, részleg, kisebbség vagy töredék, amely a független gondolkodásra igényt tartó emberekből tevődik össze, vagy ezekre esik szét, általában csak olyankor ébred jelentőségének tudatára, s kezd tömörülni, amikor ezeknek egy töredéke, a kreatív intelligentsia új gondolkodási, érzékelési vagy értékelési áramlatok szóvátévőjeként jelentkezik, a közösségi életben, irodalomban vagy művészetekben, ami lehet olyan eleven erő, hogy kirepítő fészket (Párizsban a Montmartre vagy a Montparnasse negyedét, Londonban Bloomsbury-t) világszerte jólismert jeles helyé teszi. A mérték azonban nem a hírességé. Ilyen közértelmességet alakító centrumok voltak például a múlt században a német egyetemek aulái, egyletei, a romantika szalónjai, az orosz diákok szentpétervári vagy moszkvai találkozóhelyei, Herzen londoni orosz nyomdája, Chaikovsky és Mikhailovszky körei és folyóiratai és így tovább. Kreatív intelligentsia gyűjtőpontjai voltak Pesten a Pilvax-kávéház, Nagyvárad az irodalomban, Nagybánya a művészetben vagy a „Nyugat” és „Huszadik Század”, később a Válasz és a Central-asztal, ahogy a Tanú, valamint Szabó Dezső füzetei is, valamint az Erdélyi Helikon, a kolozsvári „Korunk” és szlovenszói csoportosulások is, míg a Mikszáth karcolataiban megjelenő „Klub és Folyosó” viszont nem volt intelligentsiát tömörítő vagy mobilizáló hely tarokk-asztalival s pamlagaival. Abból azonban, hogy egy-egy publikációt elindító arra szának, azért alapítanak, hogy az adott helyzetben a független gondolkodásra törekvő emberfők tömörítője és megszólaltatója legyen, nem következik, hogy a publikáció ezt el is érheti. Tudom tapasztalatból. A „Valóság”-ot ugyan 1945-ben tudatosan és előre megfontolt szándékkal azért indítottam meg, hogy a népi kollégistákból és Eötvös-kollégistákból az 1945-ös változás valóságaira tájékozódó új gondolkodók gyűjtőhelye, fóruma s ezzel intelligentsia kia-

lakulásának eszköze legyen. De ez elmaradt. A konformizmus fenntartásos latolgatásában bennerejlő intellektuális lehetőségek csábítása a független gondolkodásra törekvés vonzóerejénél erősebbnek bizonyult.

Az, hogy egy-egy társadalomban, vagy nemzetben a független gondolkodásra törekvő kreatív emberfők megszólaljanak és szóhoz jussanak, mindenütt elengedhetetlen, e nélkül, hogy Bibó szavával is éljek, a „reagálóképesség” romlik meg, vagy ahogy új terminus technikus feltalálásában olyannyira produktív korunkban egy francia gondolkodó kifejezte, a „makroreguláció” marad el, új értékskálák, „víziók s valók” hiányában a közértelmesség elmeszesedik s a társadalmak a róluk nélkülük tervező s végző adminisztrátorokkal eltettesednek. A magyar nemzet-helyzetben az intelligentsia léte s a kreatív intelligentsia működése ugyanúgy az átlagosnál döntőbb, jelentősége hatványozott. Amikor „magyar helyzetet” mondok, természetesen nem Magyarország helyzetére célok, nem is magyarországi helyzetre, hanem olyasmire, amiben a magyarországiakon kívül bennefoglaltatnak az erdélyiek Romániában, a vajdaságiak Jugoszláviában, az északiak Csehszlovákiában s végül, bár korántsem utolsósorban, a másországbeliek az óceán mindkét oldalán. Ebben az emberileg differenciált, topográfiailag decentralizált, államilag maradandóvá konszolidált nemzet-helyzetben —, különösen, ha a politikus-felelősségtudás az államhatárt nem lépi át — az, hogy van-e a nemzetnek, itt valahol, vagy ott valahol, független gondolkodásra törekvő része, lehet egzisztenciális jelentőségű. A közös nyelv ugyanis nem eleve elrendelt kötőerő; a „nem egy nyelvet beszélünk” magyarul oly párbeszédre utal, amelyben magyar a magyarral folytat magyarul — esetleg — dialógust, s az, hogy egy-egy közös nyelv mennyire bizonyul közösségi kötőerőnek, nagymértékben függ attól a minőségtől, ami azon az édes anyanyelven kifejeződik. S ez a minőség?

Ez azon múlik, hogy van-e független gondolkodásra törekvés, s hogy ez kifejeződik-e, vagyis hogy van-e kreatív intelligentsia, s betölti-e a maga funkcióját valahol s az, hogy mi mindenben kellene függetlenül a gondolkodásnak ebben a helyzetben, meglehetősen bonyolult kérdés: az olyan „hazafiság” például, amely a sok haza közül egyedül egynek a földjéhez vagy közhangulatához, közvéleményéhez vagy ennek egy különvéleményrészlegéhez kötődik, a független gondolkodásra törekvés lehetőségeit vagy eliminálja vagy limitálja, tehát provincializálja, s a predeterminált ellenzékiesség se föltétlenül független gondolkodás előmozdítója, az opposíció lehet függőséghez szembeszállásával kötődő, értékskála-, argumentáció- és stílusátvételével igazodó ellenkezés, ami valóságos intelligentsia kialakulását nem mozdítja elő.

Annak, hogy a magyar társadalmakból független gondolkodásra törekvő rész érzékelhető formában kialakuljon, s kreatív intellektuális csoportosulásának, s országokon belüli integrálódásának a négy magyar haza mindegyikében vannak államosított és hatósági (tiltó, tűrő vagy támogató) akadályai. Ugyanennek Hegyeshalomtól nyugatra nem hatósági akadályai vannak, hanem nehézségei, ezek topográfiai természetűek vagy lélektani jellegűek; e kettő közül a második a leküzdhetetlenebb. Olyan gondolkodás azonban, amely a magyar helyzeteket egészében tudja szemügyre venni, a valóságokra tájékozódik és független mind a hatalom birtokosainak vagy bizományosainak az igényeitől mind az éppen időszerű helyi érdekű társadalmi komformizmusoktól, leginkább még Hegyeshalomtól nyugatra lett volna, volna vagy lenne lehetséges. Az Európában és Amerikában élő és dolgozó gondolkodók, művészek, zenészek, írók, kutatók, a „tudományos emberfők” mennyisége és jelentősége valóban eléggé tekintélyes ahhoz, hogy külföldi magyar intelligentsiát kialakító folyamatok bázisa legyen...”